

Kaitseväe Ühendatud Õppeasutused
Strateegia õppetool



AIVAR KASS
3. keskastmekursus

**VÄIKE-EMAJÕE LAHINGUD
1944. AASTA SUVEL**

Lõputöö

Juhendaja

Lipnik Olavi Punga, Dipl.hist.

Tartu 2003

REFERAAT

Töö autor: Aivar Kass

Töö pealkiri: “Väike-Emajõe lahingud 1944. aasta suvel”

Juhendaja: Lipnik Olavi Punga, *dipl.hist.*

Lehekülgede arv: 34

Kasutatud allikate arv: 16

Skeemide arv: 7

Töö kirjutamise keel: eesti keel

Märksõnad: II maailmasõda, 1944.a. lahingud, Väike-Emajõgi, armeegrupp “Nord”, kaitseliin “Valga”, plaan “Aster”, 3. Balti rinne, Tartu pealetungioperatsioon, Riia pealetungioperatsioon.

Teema valiku põhjendus: Teema on sõjaajaloolisest seisukohast lähtudes huvipakkuv seetõttu, et antud piirkonnas 1944.a. suvel toimunud sündmusi on käsitletud ebapiisavalt ja küllaltki ühepoolset. Antud sündmuste kohta on materjale nõukogudeaegsest perioodist ja sedagi väga piiratud ulatuses. Väike-Emajõe lahingute tulemused ei olnud tähtsad mitte ainult Eesti mastaapides, vaid omasid lõppkokkuvõttes mõju sõjategevuse arengule ka väljaspool Eestit.

Uurimustöö objekt: 1944.a. suvel Väike- Emajõel toimunud lahingutegevus.

Uurimistöö eesmärk: Anda erinevate kirjandusallikate võrdluse põhjal ülevaade piirkonnas toimunud sündmustest. Kui olulised olid antud piirkonnas toimunud lahingud sõdivatele pooltele? Kõrvaleesmärgiks on uurida, milliste üksuste lahingutegevust Väike-Emajõel võimaldab olemasolev kirjandus jälgida.

Annotatsioon: Autor annab ülevaate lahingutegevusest Lõuna-Eestis Väike-Emajõe piirkonnas. Käsitletakse ka sündmusi, mis eelnesid Väike-Emajõe lahingutele.

Lahingutegevuse tulemus Väike-Emajõel oli tähtis mõlemale sõdivale poolele. Punaarmee eesmärk oli Eestis paiknevad saksa üksused eraldada Läti territooriumil asuvatest peajõududest. Väike-Emajõel kaitses olnud saksa väed tõrjusid Punaarmee rünnakuid ja hoidsid lahti taandumisteed Eestist taganevatele vägedele. Lahingutegevus antud piirkonnas oli väga intensiivne. Üks päev lahingutegevust Väike-Emajõe kallastel oli Punaarmeele niisama ohvriterikas kui kogu Eesti mandri hõivamise operatsioon. Punaarmee oma eesmärki ei saavutanud. Antud lahingutest ülevaate koostamisel andis tunda armeegrupi “Nord” tegevust kajastava kirjanduse vähesus ja üldsõnalisus. Nõukogude perioodi kirjandust iseloomustab Punaarmee kaotuste varjamine ja saksa vägede tugevuse hinnangutega liialdamine.

SISUKORD

SISSEJUHATUS.....	4
1. SÕJALISE OLUKORRA KUJUNEMINE 1944. AASTA SUVEKS	6
2. LAHINGUTEGEVUS 1944. AASTA AUGUSTIS.....	8
2.1. Punaarmee	8
2.2. Saksa armee.....	9
2.3. Lahingutegevus Lõuna-Eestis	11
2.3.1. Lahingud jõuavad Väike-Emajõe	11
2.3.2. Positsioonilahingud Väike-Emajõel	13
3. SÜNDMUSTE ARENG 1944. AASTA SEPTEMBRIS	15
3.1. Punaarmee	15
3.1.1. Vägede olukord ja paiknemine	15
3.1.2. Rünnakukavad	16
3.2. Saksa armee.....	18
3.2.1. Vägede olukord ja paiknemine	18
3.2.2. Kaitseplaanid	19
3.2.3. Plaan "Aster"	19
3.3. Lahingutegevus Väike-Emajõel	20
3.3.2. Lahingute käik	21
3.3.3. Plaan "Aster" elluviimine.....	26
3.3.4. Lahingutegevuse kokkuvõte	27
KOKKUVÕTE	30
PE3IOME	32
KASUTATUD KIRJANDUS	33
LISAD	34

Lisa 1. Nõukogude vägede pealetung Leningradi ja Novgorodi piirkonnas 14.01-1.03.1944. aastal

Lisa 2. Punaväed lähenevad Tartule. Olukord kuni 20. augustini 1944.

Lisa 3. Sõdivate poolte jõudude asetus Baltikumis 1944. a. septembri alguseks

Lisa 4. Positsioonid Pikasillal 1.09.1944.

Lisa 5. Baltikumi pealetungioperatsioon. 14. september- 22. oktoober 1944.a.

Lisa 6. 3. Balti rinde 67. armee pealetung Väike-Emajõel

Lisa 7. Saksa vägede evakuatsioon Eestist, september 1944.

SISSEJUHATUS

Teise maailmasõja käigus Eesti territooriumil toimunud lahingutest on möödunud juba üle poole sajandi. 1944. a. sündmustest on kirjutatud palju raamatuid ja avaldatud rindemeeste mälestusi. Avaldatud kirjutised käsitlevad enamasti lahinguid kas Kirde-Eestis, saartel või Emajõel.

Siiani teavad vähesed, et ka Väike-Emajõe piirkonnas toimusid 1944. a. hilissuvel verised lahingud. Nõukogude ajaloolased on tunnistanud, et üks päev lahingutegevust Väike-Emajõe kallastel oli Punaarmeele niisama ohvririkas kui kogu Eesti mandri vabastamise operatsioon. Seega võib Väike-Emajõe lahinguid võrrelda oma intensiivsusest Sinimägedes toimunuga.

Antud teema on sõjaajaloolisest seisukohast lähtudes huvipakkuv just seetõttu, et Väike - Emajõe piirkonnas augustis-septembris 1944.a. toimunud sündmusi on kajastatud ebapiisavalt ja küllaltki ühepoolselt. Samuti ei ole peale nõukogude perioodi lõppu neid sündmusi uuemalt käsitletud.

Mis siis toimus Väike-Emajõel? Millist rolli täitsid need lahingud pealetungivale Punaarmeele ja taganevatele Saksa vägedele?

Antud töös on püütud anda ülevaate toimunud lahingutest ja seal osalenud üksustest, võrreldes ja analüüsides olemasolevat kirjandust. Väike-Emajõe lahingute kajastamisel on alaeesmärgiks välja selgitada, milliste üksuste lahingutegevust võimaldab olemasolev kirjandus jälgida. Autor on püüdnud esile tuua kirjanduses leiduvaid vasturääkivusi ja esitada oma tähelepanekuid vaadeldud sündmustest. Sõjalisest seisukohast on püütud võimalusel esile tuua lahingutegevuse analüüs.

Töös antakse ülevaade saksa poolelt armeegrupp "Nord" koosseisu kuulunud 18. armee ja operatiivgrupp "Narva" tegevusest. Punaarmee poolelt vaadeldakse põhiliselt 3. Balti rinde tegevust pealetungioperatsioonides.

Sellesse perioodi jäävad Punaarmee poolt läbi viidud lahingoperatsioonid, mida vene käsitluse järgi nimetatakse Tartu, Tallinna ja Riia pealetungioperatsioonideks.

Septembrikuu lahingute kirjeldamisel oli autor sunnitud kasutama ainult vene autorite allikmaterjale. Saksa üksuste üksikasjalikku lahingutegevuse kirjeldust ei saanud autor kasutada, leida õnnestus vaid üldisi olukorra kirjeldusi.

Töö koosneb kolmest peatükist. Esimeses peatükis antakse sissejuhatav ülevaade lahingutegevuse arengust 1944. a. algusest juulini, kus sõjategevus liikus Eesti piiride lähedale. Teises peatükis on pöhirõhk Tartu operatsioonil, mille käigus Punaarmee üksused jõudsid Väike - Emajõe piirkonda augustis 1944. a. Kolmas peatükk käsitleb Punaarmee Riia pealetungioperatsiooni käigus toimunud lahinguid Väike-Emajõel ja sellega kaasnenud sündmusi Eestis.

Töö koostamisel andis tunda saksa poolt kajastavate allikate vähesus. Mõningal määral kajastab seda teemat siiski W. Haupt oma raamatus "Army Group North". Eesti keelde on tõlgitud H. E. Brossoki mälestused "Süda vaekausil". Väike-Emajõe lahingute kirjeldamisel jäävad need allikad pinnapealseteks.

Nõukogude perioodil on eesti keeles ilmunud A. Kalvo "Nemad vabastasid Lõuna-Eesti" ja P. Mõtsküla "Nad läksid rinde paremal tiival", kuid need raamatud on kirjutatud oma ajastu vaimus. Antud töö on püütud koostada võimalikult konkreetset ja lakooniliselt. Autor ei ole endale eesmärgiks seadnud lugejat üle koormata liigsete arvude ja korpusest väiksemate väeosade numbritega.

1. SÕJALISE OLUKORRA KUJUNEMINE 1944. AASTA SUVEKS

1944. a. alguses algasid Punaarmee pealetungioperatsioonid kogu Nõukogude-Saksa rindejoonel- Põhja-Jäämerest Musta mereni. Suuremad sündmused 1944. a. kevad-talvel arenesid Ukrainas, kus asusid saksa armee kõige suuremad väekoondised vene rindel.

Loode suunal valmistuti saksa vägede tõrjumiseks Leningradi ja Novgorodi lähistelt. Plaani välja jõuda Narva-Pihkva-Velikaja jõe joonele ning edasi tungida Balti riikide territooriumile.

Leningradi piiranud saksa armeegrupi "Nord" vastu pidid tegevust alustama Leningradi, Volhovi ja 2. Balti rinde väed koostöös Punalipulise Balti laevastikuga (Tamm 1977:173).

Balti riikides paiknenud armeegrupp "Nord" koosseisu kuulusid 18. ja 16. armee ja nendes oli 1944. a. suvel kokku 38 diviisi. Pealetungiva Punaarmee nelja rinde vägedes kokku oli 75 diviisi ja hulgaliselt mehhaniseeritud ja toetusüksusi (Бешанов 2003:601).

Kõigepealt otsustati purustada saksa 18. armee tiibadel paiknevad Peterhof- Strelna- ja Novgorodi grupeeringud ning seejärel tungida edasi Kingissepa ja Luuga suunas. Leningradi ja Volhovi rinde vägedega tuli välja jõuda Luuga jõeni. Lõuna tiival pidi saksa 16. armee vastu peale tungima 2. Balti rinne.

Punaarmee suurpealetung algas 14. jaanuaril (vt. Lisa 1). Vene üksustel õnnestus edasi tungida Novgorodi suunas ja 20. jaanuaril vabastada linn. Tekkis ohtlik olukord 18. armee tiibadel ja ööl vastu 21. jaanuari 1944. a. hakkas 18. armee taanduma.

Leningradi alt taandusid saksa väed Kingissepa-Narva ja Siverski-Luuga suundades.

Leningradi rinde 2. löögiarmee jätkas pealetungi Narva suunal. Rinde ülejäänud armeed liikusid appi Volhovi rindele Luuga rajooni (Tamm 1977:179).

Pärast Luuga vabastamist Punaarmee poolt lühenes rindejoon tunduvalt ning Volhovi rinne likvideeriti. Volhovi rinde armeed läksid Leningradi ja 2. Balti rinde koosseisu.

Saksa 18. armee tõmbus tagasi Pihkva-Ostrovi joonele. 16. armee taandus Läti territooriumi suunas.

23. veebruaril 1944. a. moodustati Eestisse taganenud saksa vägedest Narva ruumis operatiivgrupp "Narva", mis läks armeegrupp "Nord" alluvusse (Glantz 2002:391).

Veebruaris otsustas vene väejuhatuse Eestisse tungida Leningradi rinde kolme armeega (2. löögiarmee, 8. ja 59. armee) Narva suunast.

Eesti territooriumi enda kontrolli all hoidmine oli Saksamaale oluline ja seetõttu püüti venelaste pealetungi igati takistada.

Eesti territooriumi kontrollimise olulisus ja eesmärgid seisnes alljärgnevas:

- Takistada vene Balti laevastiku pääsu Balti merele;
- Ühenduse hoidmine liitlase Soomega;
- Sõjatööstuse tarbeks tooraine vedu Rootsist;
- Eesti põlevkivitööstuse poolt toodetavad kütusevarud.

Narva suunalt ei õnnestunud vene armeedel Eestisse tungida. Armeed kurnati siin täielikult välja ja nad kaotasid oma pealetungivõime. Aprilli alguses andis Leningradi rinde juhataja Narva suunal tegutsevatele vägedele käsu lõpetada pealetungiüritused ja asuda kaitsesse.

59. armee riismed lahkusid Narva lõigust (Tamm 1977:202). Aprilli lõpuks rinne Narva lähistel ajutiselt stabiliseerus.

Punaarmeel ei jätkunud jõude, et asuda uuele pealetungile Balti riikide hõivamiseks.

Nõrgestamiseks armeegrupi "Nord", otsustas vene väejuhatuse lülitada sõjategevusest välja Saksamaa liitlase Soome. Leningradi ja Karjala rindete poolt 1944. a. suvel läbiviidud lahingute tulemusena oli Soome sunnitud septembris sõlmima vaherahu Nõukogude Liiduga ning sõjast välja astuma. Karjala rindelt vabanenud vägesid sai Punaarmee juhtkond nüüd paisata Narva suunale, kus täiendati juuli lõpus uuele pealetungile asunud 2. löögiarmeed ja 8. armeed.

25. juulil alanud Punaarmee pealetung Narva suunal mingit tulemust ei andnud, Sinimägede joonest kaugemale ei suudetud tungida. 10. augustil anti vägedele käsk taas kaitsesse asumiseks (*Ibid*, 217).

Lõuna pool viis Punaarmee samal ajal läbi operatsioone Valgevene vabastamiseks, millest võtsid osa 1. Balti rinne ja kolm Valgevene rinnet. Lahingute käigus jõudsid 1. Balti rinde väed juuli alguses Leedu ja Läti piirile. Punaarmee eesmärgiks oli eraldada üksteisest armeegrupid "Mitte" ja "Nord", hõivata Leedu ja lõigata läbi armeegrupi "Nord" ühendused Ida-Preisimaaga.

Juulis hõivati Punaarmee poolt Leedu ja osa Läti territooriumist.

17. juulil alustas 3. Balti rinne pealetungi Lõuna-Eesti ja Põhja-Läti suunas ning jõudis 31. juulil Optjoki jõe joonele. Rinne jäi pidama kümneks päevaks, mille kestel väed valmistusid Tartu pealetungioperatsiooniks.

2. LAHINGUTEGEVUS 1944. AASTA AUGUSTIS

2.1. Punaarmee

Eestisse tungimiseks moodustati 18. aprillil 1944. a. Leningradi rinde vasaku tiiva ja 2. Balti rinde parema tiiva üksustest 3. Balti rinne. Selle koosseisu arvati Leningradi rindelt 67., ja 54. armee, hiljem ka 2. Balti rinde 1. löögiarmee. Mõnda aega kuulus sinna ka 42. armee (Kalvo 1972:19).

1944. a. suvel-sügisel võtsid 3. Balti rinde üksused Tartu ja Riia pealetungioperatsioonide käigus osa Lõuna-Eesti hõivamisest.

6. augustil kirjutas 3. Balti rinde juhataja armeekindral Maslennikov alla käskkirjale Tartu pealetungioperatsiooni ettevalmistamiseks.

Punaarmee Tartu pealetungioperatsiooni eesmärgiks oli:

- sakslaste 18. armee purustamine löökidega Tartu ja Valga suunas;
- hõivata Tartu ja liikuda edasi lääne suunas Riia lahe kaldale;
- lõigata ära operatiivgrupp "Narva" armeegrupp "Nord" jõududest.

67. armee sai ülesandeks tungida edasi rinde paremal tiival, 1. löögiarmee keskel ja 54. armee rinde vasakul tiival. Õhust toetas neid 14. õhuarmee (Kalvo 1976:48).

Kindralleitnant Zahvatajevi juhitud 1. löögiarmee koosseisu kuulusid:

- 14. kaardiväe laskurkorpus
- 12. kaardiväe laskurkorpus
- 123. laskurkorpus
- toetusüksused (Kalvo 1976:49)

1. löögiarmee pidi peale tungima Rõuge ja Ape üldsuunas.

Kindralleitnant Romanovski juhitud 67. armee koosseisu kuulusid:

- 116. laskurkorpus
- 119. laskurkorpus
- 122. laskurkorpus

- 14. kindlustatud rajoon¹
- toetusüksused (Калво 1976:48).

(122. laskurkorpus toodi augusti alguses üle Leningradi rindelt)

67. armee pidi andma oma rindelõigu vasakul tiival vähemalt kuue diviisiga pealöögi Võru suunas. Eesmärgiks oli rünnaku teisel päeval jõuda Petserisse, neljandal päeval Võrru. Edasi pidid üksused liikuma Räpina-Põlva-Vagula järve joonele.

Kindralmajor Roginski juhitud 54. armee koosseisu kuulusid:

- 7. laskurkorpus
- 111. laskurkorpus

54. armee pidi ründama Läti territooriumil Gaujiena suunas

Kindralleitnant Žuravljovi juhitud 14. õhuarmee koosseisus oli:

- 384 lennukit (paiknesid 30-80 km kaugusel rindest)

2.2. Saksa armee

Erinevalt Punaarmee 3. Balti rinde juhatuselt, muutus 1944. aastal Saksa armeegrupi “Nord” ja sinna kuuluvate armeede juhatus korduvalt. Vahetult enne rinde liikumist Väike-Emajõe joonele asus armeegrupi “Nord” juhtima kindral Friesner, kelle juulis vahetas välja kindral Schörner.

Armeegrupp “Nord” ülemad:

- Kindral Model 9. jaanuar – 30. märts 1944.a.
- Kindral Lindemann 31. märts – 4. juuli 1944.a.
- Kindral Friesner 5. juuli – 24. juuli 1944.a.
- Kindral Schörner 25. juuli 1944.a. – 14. jaanuar 1945.a.

18. armee ülemad :

- Kindral Lindemann 17. jaanuar– 30. märts 1944.a.
- Kindral Loch 31. märts– 4. september 1944.a.
- Kindral Boege 5. september– 8. mai 1945.a

¹ Nimetus on tulnud Punaarmee poolt 1941.a. suvel Leningradi ümber moodustatud kindlustatud kaitserajoonidest. Vägede hulk rajoonis oli 4 – 6 üksikut kuulipildujate ja suurtükkide pataljoni. Võtsid osa pealetungivate armeede koosseisus (autori märkus).

Armee koosseis:

- 28. armeekorpus
- 38. armeekorpus

Armeed toetasid saksa 1. õhuarmee üksused.

Operatiivgrupp "Narva" koosseis: (suvi 1944. a.) ülem kindral A. Grasser

- 3. SS soomuskorpus
- 2. armeekorpus

3. Balti rinde 67. armee vastu võidelnud saksa 28. armeekorpusse koosseis:

- 207. julgestusdiviis
- 12. lennuväe välidiviis²
- 121. jalaväediviis
- 30. jalaväediviis
- 32. jalaväediviis

3. Balti rinde teiste armeede vastas olid kaitses 18. armee 38. armeekorpus ja 16. armee 50. korpus.

Armeegrupp "Nord" väejuhatus liigutas pidevalt üksusi rinde raskematesse lõikudesse, seepärast ei saa antud andmeid võtta püsiva koosseisuna.

Punaarmee läbimurre jaanuaris 1944. a. Leningrad-Novgorodi rindel sundis saksa 18. armee taanduma Pihkva- Ostrovi- Opotška joonele. Seal püsis ta kuni 1944. a. 19. juulini.

Punaarmee alustas 1944.a. juulis üldpealetungi Narva ja Pihkva suunal. Sakslased ei saanud enam kasutada oma tavalist taktikat – üksuste paiskamist raskematesse rindelõikudesse. Reservide puudus andis tugevalt tunda ja rindel valitses kriitiline olukord (Maasing 1960:47).

Lõuna-Eesti kujutas endast osa saksa 18. armee tagalast. Tagalateenistuse julgestamine oli pandud 207. julgestusdiviisile, mille staap asus Tartus. Ülemaks oli kindralmajor krahv Schwerin. Diviisi koosseisus oli juulis 1944. a. ainult 94. julgestusrügement ning 1. ja 5. piirikaitserügement. Diviisi kasutada olid ka kohalikud Omakaitse üksused, sõjaväe

² Lennuväe alluvusse kuuluv jalaväediviis. Koosseis kuni 12000 meest (autori märkus).

komandantuurid ja ajutiselt Lõuna-Eestis asuvad üksused. 207. julgestusdiviisi ülesanne oli võitlus vaenlase partisanide ja langevarjuritega (*Ibid*, 47).

Peipsi ja Pihkva järve rannakaitset teostati põhiliselt piirikaitserügementide ja Omakaitse lahingüksustega. Lahingutegevuse jõudmisel Lõuna-Eestisse kasutati Omakaitse lahingpataljone enamasti passiivsemates rindelõikudes nende viletsa relvastuse ja lahingumoraali tõttu (Hennoste 1977:20-21).

Laura ja Pihkva järve vahelist rinnet kaitses 18. armee 28. armeekorpus kolme maaväe ja ühe lennukiväe väldiviisiga. Korpusel puudusid reservid (*Ibid*, 15).

Rinde üldjoon 10. augustil 1944. a. kulges järgmiselt: Optjoki jõgi-Irboska-Laura-Aluksne-Gulbene.

2.3. Lahingutegevus Lõuna-Eestis

2.3.1. Lahingud jõuavad Väike-Emajõe

Saksa armee väeosad olid alustanud taganemist Riia suunas ja lahingutegevusse tõmmati nüüd ka 207. julgestusdiviisi üksused. Kuni 1. augustini olid 1. piirikaitse rügement ja 94. julgestusrügemendi pataljon tagasi löönud vene armee eelvägesid Optjoki jõel. Siis taganeti Võhandu jõe joonele.

10. augustil algas 3. Balti rinde pealetung. 67. armee tungis peale Petseri-Võru-Valga suunas. Petseri langes 11. augustil, Võru-13. augustil (vt. Lisa 2).

1. löögiarmee paremal tiival asuv 14. kaardiväelaskurkorus teostas haarde lõuna poolt üle Haanja-Antsla-Sangaste. Võru langemise järel oli rinde pikkus kasvanud 50 km-lt 100 km-le. Armeegrupp "Nord" juhatus andis vägedele järgmised korraldused:

- 1) Võru- Valga suuna kaitsmise võtab üle 2. armeekorpus staap. Korpuse käsutusse lähevad Võru- Valga suunas tegutsevad diviisid 28. armeekorpusest.
- 2) 28. armeekorpus tõkestab vaenlase pealetungi Võru-Elva suunas ja saab vastulöökkide teostamiseks oma käsutusse "Strachwitzi tankigrupi" (üksuse komandöri kindralmajor Strachwitzi nime järgi), milline tuuakse raudteel Riia alt Elva rajooni.
- 3) Operatiivgrupp "Narva" võtab rinde üle ida pool joont: Pihkva järv- Võrtsjärve põhjaserv. 207. julgestusdiviis läheb operatiivgrupp "Narva" alluvusse.
- 4) Kui väeosad on sunnitud vastase survele tagasi tõmbuma, siis peab uueks kaitsejooneks kujunema: Gauja jõgi- Väike-Emajõgi-Võrtsjärve- Emajõgi- Peipsi järv.

Sellest järeldub, et armeegrupp "Nord" juhatus ei kavatsenud otsustavaid lahinguid pidada, vaid tõmmata väed järk-järgult tagasi Võrtsjärve-Emajõe joonele (Hennoste 1977: 18).

Pärast Võru langemist oli selge, et Punaarmee ei suudeta peatada. Loodeti kaitsese Väike-Emajõe-Võrtsjärve-Emajõe üldjoonel.

Kuni Võru langemiseni kasutasid venelased kinnise maastiku tõttu üksikuid tanke, mis toetasid oma tulega jalaväepataljone. Valga ja Sangaste suunas teostati lööke juba suuremate tankiüksustega (Tamm 1977:262).

15.-16. augustil 1944. a. teostasid venelased üle Lämmijärve Mehikoorma rajoonis õnnestunud dessandi saksa rinde vasaku tiiva selja teha. Dessandi viisid läbi Leningradi rinde reservis olnud 128. ja 191. laskurdiviis (vt. Lisa 2). Piirkonnas kaitsel olnud Eesti 5. piirikaitserügement taandus Tartu poole erilist vastupanu osutamata. Eesti piirikaitserügemendi 3. pataljon ja 94. rügement taandusid Võhandu jõe piirkonnast Ahja jõe joonele, kus kanti kaotusi vene lennuväe rünnakute läbi. 22. augustil tõmbus 1. piirikaitserügement Emajõe taha Lohkva-Anne rajooni.

Venelaste dessantoperatsioon kiirendas sakslaste rindejoone kokkuvarisemist ja üksuste taandumist Emajõe joonele.

16. augustil saabus Tartusse SS diviis "Nederlandi" ülem kindralmajor Jürgen Wagner, kes võttis 207. julgestusdiviisi ülemalt üle lahingutegevuse juhtimise. Ühes kindral Wagneriga sõitsid Narva rindelt Lõuna-Eestisse kolm võitlusgrupp:

- *Obersturmbannführer* P. Vent`i võitlusgrupp (3 pataljoni)
- *Sturmbannführer* A. Rebase võitlusgrupp (1 pataljon)
- *Obersturmbannführer* L. Degrelle`i pataljon

Peale nende toodi Narva rindelt veel 11. Ida-Preisi diviisi mõned väeosad.

Juurde toodud jõud paigutati Tartu-eelsetele positsioonidele eesmärgiga pidurdada venelaste edasiliikumist ja anda aega Tartu lõunaserva kindlustamiseks (Maasing 1960:53).

20. augustil grupeeriti Punaarmee 3. Balti rinde vasaku tiiva väed ümber. 54. armee üksused tugevdati ühe laskurkorpusega 1. armeest. 54. armee alustas lahinguid lõuna pool Valga-Petseri raudteed olevate maa-alade pärast, et välja jõuda Gauja ja Väike-Emajõe kallastele. Venelased ei suutnud aga esialgu edu saavutada. Alles kolme päeva pärast jõudis 54. armee 12. laskurkorpus välja Gauja kaldale.

Pealetung Tartule algas 23. augustil. 67. armee 118. laskurkorpus pidi pealöögi andma Kambjast Ilmatsalu suunas, mööduma Tartust lääne poolt ja koostöös lõunast pealetungiva

Rinde põhijõud pidid Riia pealetungioperatsiooni plaani kohaselt tungima üle Väikese-Emajõe edela suunas.

Tekkis olukord, kus 3. Balti rinne pidi peale tungima kahes erinevas suunda- põhja ja edelasse.

Olukorra parandamiseks anti septembri alguses Leningradi rinde juhatusele korraldus võtta 3. Balti rindelt üle rindelõik Emajõe joonel (Kalvo 1972:170).

Peale Emajõe rindelõigu üleandmist Leningradi rinde 2. löögiarmeele valmistusid 3. Balti rinde kolm armeed liikuma edelasse – Riia suunas.

Põhiline lahingutegevus augusti lõpust kuni septembri keskpaigani toimus Väike-Emajõel Pikasilla piirkonnas. Sakslased püüdsid seal likvideerida väikesi sillapäid, mis venelastel oli õnnestunud hõivata jõe läänekaldal (vt. Lisa 4).

Balti rinde 67. armee paremal tiival asuva Pikasilla platsdarmi likvideerimise katsed võeti sakslaste poolt ette 4. septembril ja paari päevaga löödi venelased jõe äärde tagasi (Mõtsküla 1969:21).

Lahingutegevuse eesmärk sellel perioodil oli välja selgitada vastase tulepositsioonid ja kindlustatud punktide asukohad. Informatsiooni saamiseks saadeti vene poolelt pidevalt väiksemaid luuresalku sakslaste tagalasse. Sakslaste suurtükipositsioonide väljaselgitamisel võeti ette petterünnakuid kuni pataljonisuuruste üksustega (Боровинских 1987:86).

Samaaegselt lahingutegevusega valmistus ka isikkooseis aktiivselt eelseisvaks suurpealetungiks. Hommikust õhtuni viidi läbi õppusi, kus harjutati tegevust rünnakul, rünnakut pimedas, veekogude ületamist käepäraste vahenditega (*Ibid*, 84).

Teistel rindelõikudel toimus suurtükitle vahetus ja väiksemad rünnakud sakslaste positsioonidele. Võrtsjärve ja Väike Emajõe taga asusid kaitsel 18. armee 28. armeekorpuse üksused ja Eesti Omakaitse lahingpataljonid.

3. SÜNDMUSTE ARENG 1944. AASTA SEPTEMBRIS

3.1. Punaarmee

Septembri alguseks Baltimaades väljakujunenud strateegiline olukord oli Punaarmeele pealetungi jätkamiseks soodne.

Vahetut mõju operatiiv-strateegilise olukorra kujunemisele Baltikumis avaldasid Leningradi, kolme Balti rinde ja 3. Valgevene rinde pealetungioperatsioonid 1944. aasta juulis ja augustis. Hõivatud oli osa Eestist, tunduv osa Lätist ja suurem osa Leedu territooriumist. Rinne oli jõudnud Ida-Preisimaa piirideni (vt. Lisa 3).

3.1.1. Vägede olukord ja paiknemine

Kokku kuulus pealetungi alguseks Leningradi ja kolme Balti rinde koosseisu 135 laskurdiviisi, 6 kindlustatud rajooni, 7 tanki- ja mehhaniseeritud korpust, 11 üksikut tankibrigaadi. Nendes oli 1 546 400 meest, 17 483 76-mm ning suurema kaliibriga suurtükki ja miinipildujat, 3081 tanki ja liikursuurtükki. Rinnete lennuväearmeedes oli 3500 lahingulennukit (Бешанов 2003:613).

Rinnete diviisid olid komplekteeritud väga erinevalt. Diviiside isikkoosseis ulatus 2000 kuni 10 000 meheni. Augusti lõpuks jäi Eestis territooriumil rinne püsima joonel, mis kulges Soome lahe kaldalt Mummassaare kohal, suundus läbi Alutaguse metsade Omutini ning sealt piki Narva jõge Peipsi järveni. Edasi kulges rindejoon piki Emajõe Võrtsjärveni, siis mööda Väike-Emajõe Iigasteni ja sealt Koikküla kaudu lõunasse Gauja jõe Läti territooriumil.

Punaarmee suuremate vägekoondiste suurus ja paiknemine Eesti territooriumil enne septembri suurpealetungi korpuste kaupa:

Narva suunal

Leningradi rinde 8. armee koosseisus:

- 117. laskurkorpus
- 109. laskurkorpus

Tartu suunal Emajõel

Leningradi rinde 2. löögiarmee koosseisus:

- 116. laskurkorpus
- 108. laskurkorpus

- 8. Eesti laskurkorpus
- 30. kaardiväelaskurkorpus
- 14. kindlustatud rajoon

Väike-Emajõe

1. Balti rinde 67. armee koosseisus:

- 122. laskurkorpus
- 112. laskurkorpus
- 111. laskurkorpus

2. Balti rinde 1. löögiarmee koosseisus:

- 14. kaardiväelaskurkorpus
- 12. kaardiväelaskurkorpus
- 119. laskurkorpus

3. Balti rinde 54. armee koosseisus:

- 7. laskurkorpus (Eesti territooriumil asusid korpuse tõkkeüksused³ nr. 6 ja 7)
- 123. laskurkorpus

Armee peajõud paiknesid Läti territooriumil piki Gauja jõge.

2. ja 1. Balti rinde väeosad paiknesid vastavalt Läti ja Leedu territooriumil.

3.1.2. Rünnakukavad

Vene käsitlese järgi jagatakse Baltimaade hõivamine 13. septembrist 1944. a. kuni 24. novembrini 1944. a. kolme etappi: (vt. Lisa 5)

1. Tallinna pealetungioperatsioon ja Riia pealetungioperatsiooni esimene etapp (13. september-26. september).

2. Riia pealetungioperatsiooni lõpetamine; Eesti saarte hõivamine (27. september-15. oktoober).

3. Operatsioonid "Kuramaa koti" likvideerimiseks; Eesti saarte hõivamise lõpuleviimine (16. oktoober-novembri lõpuni).

³ Pealetungioperatsioonides moodustatakse tõkkeüksused nendes lõikudes, kus puudub piisav jõud vaenlase koheseks purustamiseks (autori märkus).

Augustis toimunud Tartu pealetungioperatsiooni käigus hõivatud aladelt sooritas Punaarmee septembris kaks uut pealetungioperatsiooni: Riia ja Tallinna pealetungioperatsioonid.

Riia pealetungioperatsioonist võtsid osa Punaarmee peamised jõud: 3., 2. ja 1. Balti rinne ning 14. õhuarmee.

Tallinna pealetungioperatsioon teostati Leningradi rinde, 13. õhuarmee ja Punalipulise Balti laevastiku jõududega.

29. augustist kuni 30. septembrini koordineeris kolme Balti rinde tegevust marssal Vassilevski (Василевский 2002:437).

Ajavahemikul 26. august kuni 02. september anti Leningradi, 3., 2. ja 1. Balti rindele ja Punalipulisele Balti laevastikule vastavad uued ülesanded. Kolme Balti rinde peaesmärk oli Riia pealetungioperatsiooniga ära lõigata sakslaste armeegrupp "Nord" Ida-Preisimaal asuvast armeegrupp "Mitte"-st, seejärel tükeldada ja purustada.

Leningradi rindel kästi 3. Balti rindelt võtta vastu Emajõe rindelõik ja anda löök 2. löögiarmee jõududega Tartu piirkonnast Rakvere suunas. Selle ülesande täitmiseks toodi Leningradi rinde 2. löögiarmee üksused Narva suunalt ja Soomest Pihkva ja Lämmijärve kaudu Tartu alla. 11. septembriks oli rindelõik Emajõe joonel 3. Balti rindelt üle võetud (Kalvo 1972:171).

Leningradi rinde 2. löögiarmee lähim ülesanne oli välja jõuda Rakvere-Tapa joonele, armeegrupp "Narva" tagalasse ning koos 8. armeega, kes pidi ründama Narva suunalt, piirata sisse ja hävitada sakslaste grupeering (Морозов 1964:10). Edasi tuli arendada pealetungi Tallinna suunas, hõivata linn ja Eesti mandriosa ning jõuda välja Balti mere idakaldale. Punalipuline Balti laevastik allutati operatiivselt Leningradi rindele eesmärgiga toetada pealetungi lennuväega ja Soome lahel ning Peipsi järvel tegutsevate laevadega (*Ibid*, 10).

Leningradi rinde 2. löögiarmee pidi olema lähtepositsioonidel pealetungi alustamiseks hiljemalt 14. septembriks.

Riia operatsioonis osalev 3. Balti rinne pidi põhja pool Riia läbi murdma neljast sakslaste kaitseliinist ("Valga", "Cesis", "Sigulda" ja Riia kanal), Eesti territooriumil tuli rinde parema tiiva- 67. armee ja 1. löögiarmee jõududega läbi murda "Valga" kaitseliin.

3. Balti rinnet tugevdati enne rünnaku algust reservis olnud 61. armee, 10. tankikorpuse ja suurtükiväe üksusega (Бешанов 2003:613). Armeede väeosi täiendati noorsõduritega, kellel puudusid eelnevad lahingkogemused (Боровинских 1987:84).

Edaspidi on lahingute kirjeldamisel käsitletud Punaarmee poolelt 3. Balti rinde tegevust, kelle parema tiiva üksused arendasid pealetungi Väike-Emajõe joonelt lääne suunas. Teiste Punaarmee rinnete tegevust Baltimaade hõivamisel on vaadeldud vaid sedavõrd, kuivõrd need mõjutasid sündmusta arengut Eesti territooriumil või aitavad orienteeruda üldises olukorras.

3.2. Saksa armee

Saksa-vene rindejoon oli 1944.a. septembriks veninud Soome lahest kuni Neemeni jõeni ligemale 1000 kilomeetri pikkuseks. Punaarmee üksused olid jõudnud Riiast ja Riia lahest mõnekümne kilomeetri kaugusele, ähvardades ära lõigata armeegrupi "Nord" ühendustee Ida-Preisimaaga. Nõukogude vägede liikumine Tartust põhja suunas ähvardas operatiivgrupp "Narva" tagalasse väljajõudmisega. Soome oli sunnitud sõlmima vaherahu Venemaaga. Saksa väejuhatuse tegi suuri jõupingutusi, et hoida Eestit enda kontrolli all.

3.2.1. Vägede olukord ja paiknemine

Baltikumis asuva armeegrupp "Nord" koosseisu kuulus sügisel kokku 56 diviisi, sealhulgas 5 tanki ja 2 motoriseeritud diviisi ning 3 motoriseeritud brigaadi. Koos abi- ja toetusvägedega oli isikkoosseis üle 600 000 mehe (Haupt 1997:258). Tehnikast oli kasutada 1216 tanki ja liikursuurtükki, 7000 suurtükki ja miinipildujat ning umbes 400 lahingulennukit (Бешанов 2003:611). Sakslased püüdsid augustis-septembris täiendada armeegrupi "Nord" vägesid. Peamiselt tagalaväeosadest ja reservüksustest võetud meestega täiendati olemasolevaid üksusi ja diviiside koosseis suurendati 8000 meheni. Suur puudus oli rasketehnikast, eriti tankidest (Hennoste 1977:41).

Septembri keskpaigaks oli Eestit kaitsvate saksa ja eesti väeosade organisatsioon ja dislokatsioon kujunenud järgmiselt:

Eesti üldine kaitsmine oli operatiivgrupp "Narva" ülesanne Emajõe- Peipsi joont kaitses 2. armeekorpus. Narva rinnet hoidis 3. SS-tankikorpus. Operatiivgrupp "Narva" koosseisus oli augusti lõpuks 80 000 meest (Kalvo 1972:159).

Väike-Emajõel asus kaitsel sakslaste 18. armee 28. korpus ja tema paremal tiival sama armee 38. korpus (vt. Lisa 3).

Võrtsjärve lõunatipust alates olid piki Väike-Emajõe ja Gauja jõge kaitsepositsioonidel 30., 21., 31., 227., 211., 83. ja 218. jalaväediviis ning 12. ja 21. lennuväe välidiviis ning abiüksusi (Brossok 1999:233). Lahingutes osales ka 61. jalaväediviis, kes oli toodud juulis Narva

suunalt Lätti ning asus augustis Valga lähistel reservis. 14. septembril lülitati diviis 28. korpuse koosseisu ja paigutati lõuna poole Tõrvat.

Väike-Emajõel ja Võrtsjärve joonel asusid lisaks saksa üksustele kaitses eesti Omakaitse lahingpataljonid. Nendel pataljonidel puudus aga igasugune raskerelvastus ja tuletoetusjõud (Hennoste 1977:41-42).

3.2.2. Kaitseplaanid

Augustis-septembris taandus armeegrupp "Nord" uutele positsioonidele. Eesti territooriumil oli tugevamini välja ehitatud kaitseliin "Tannenberg", mis kulges Soome lahest Peipsi järveni ja sügavusega kuni 30 kilomeetrit.

Nõrk oli aga kaitse Peipsi ja Võrtsjärve vahel, mis isikkoosseisu ja tehnika vähesuse tõttu koosnes vaid üksikutest vastupanusõlmedest.

Suuremat tähelepanu pöörati Riia suuna kaitsele, kuhu oli rajatud mitu kaitseliini. Eestisse jäi nendest kaitseliin "Valga", mis kulges Võrtsjärvest lõunasse piki Väike-Emajõe ja sealt edasi Läti territooriumile. Alustati nn. Lääne-Eesti kaitsepositsiooni rajamist, mis kulges Viljandi-Uulu-Pärnu joonel (Tamm:292).

Saksa väejuhatas arvestas ka sellega, et Punaarmee eduka pealetungi korral võib tekkida olukord, kus tuleb väed Baltikumist välja tõmmata. Selleks alustas Armeegrupp "Nord" kokkuleppel maavägede kindralstaabiga välja töötama plaani "Königsberg", mis hiljem nimetati ümber plaaniks "Aster" (Kalvo 1972:160).

Plaan "Aster" käsitles saksa vägede järkjärgulist tagasitõmbumist Eestist uutele kaitseliinidele Lätis, mis oleks lühendanud tunduvalt rindejoont ja võimaldanud kaitset tugevdada

Plaan "Aster" ja septembris Väike-Emajõel toimunud lahingute vahel oli tihe seos. Väike-Emajõe joonel toimunud lahingutes oli vene vägede eesmärk läbi lõigata Eestis asuvate saksa üksuste taandumistee. Olukorrast tervikliku ülevaate saamiseks on plaani "Aster" käsitletud mõnevõrra põhjalikumalt.

3.2.3. Plaan "Aster"

Narva maakitsusel asuva 3. SS-tankikorpuse taandumine nähti ette järk-järgult nn. Lääne Eesti positsioonidele, mis asus Uulu-Viljandi joonel. Vägede viimiseks Narvast uutele positsioonidele (lennukitega 210 km) arvestati paar nädalat (Newton 1995 :160).

Narva juurest taanduvate vägede vasak tiib pidi jõudma läbi Jõhvi Rakverre, kust ühe osa taandumistee kulges Tapa, Paide ja Türi kaudu Pärnu. See tee oli ette nähtud motoriseeritud ja rakendites väeosadele. Teine osa operatiivgrupi jõududest pidi pärast Rakveret liikuma Väike-Maarja, Kiltsi, Koigi ja Võhma kaudu Viljandisse. Kolmanda, peamiselt eriotstarbelise 300. jalaväediviisi jõudude liikumistee oli ette nähtud piki Peipsi kallast kuni Mustveeni ning sealt Jõgeva ja Põltsamaa kaudu Viljandisse. Kuna seda teed võis kasutada ka Tartu juurest taanduv operatiivgrupi "Narva" koosseisu kuuluv 2. armeekorpus, siis oli paralleelseks liikumiseks Tudulinna, Avinurme, Rakke ja sealt edelasse. Tee Rakverest Tallinna, Haapsalu ja Virtsu suunas jäeti vooridele.

Plaan "Aster" järgi pidid peajõud taanduma läbi Lääne-Eesti positsioonide s.o. läbi Viljandi ja Pärnu. Väiksema osa jõudude evakueerimine toimuma Tallinna ja teiste sadamate kaudu. Oli arvestatud, et seitsmendaks päevaks peavad olema väed uutel positsioonidel ja ühinenud 18. armee vasaku tiivaga. Ainult pärast seda, kui operatiivgrupi "Narva" väed on jõudnud 18. armee selja taha, võis viimane hakata taanduma. Igal juhul tuli taandumistee lahti hoida Riia lahe rannikul Riia ja Kuramaa suunas, samuti tuli hoida enda käes mandri sadamaid.

2. armeekorpus taandumine Emajõe joonelt oli ette nähtud kaares põhja poolt ümber Võrtsjärve, kusjuures kiiremini pidid taanduma tema vasaku tiiva üksused. Jõudmisel Lääne-Eesti positsioonidele, pidi korpus allutatama 18. armee juhatusele kasutamiseks kriitilistes lõikudes Balti rinnete vastu (Kalvo 1972:161).

3.3. Lahingutegevus Väike-Emajõel

3.3.1. Kaitseliin "Valga"

Riia pealetungioperatsioonis osalenud Punaarmee 3. Balti rinde üksused pidid esimese takistusena läbi murdma sakslaste poolt Väike-Emajõe joonele rajatud kaitseliini "Valga". "Valga" kaitseliini hakkasid sakslased rajama alles 1944. a. juuli lõpus (Mõtsküla 1969:17).

"Valga" kaitseliini on kirjeldatud järgmiselt:

"Kaitseliin oli loodud Väike-Emajõe ja Gauja jõe joonele. Selle loovutamine tähendas Võrtsjärve s.o. vähest mehitamist ja tehnikat nõudva vähemalt 30 kilomeetri pikkuse vesitõkke kaotamist.

Valga kaitseliini põhjapoolne osa toetus Võrtsjärvele ja oli Pikasillalt kuni peaaegu ligaste mõisani kaetud Väike-Emajõega. Viimane moodustas loodusliku tanki- ja kohati jalaväevastase tõkke. Taktikalises tsoonis oli kaitseliin rikas frontaal-, eriti aga rindega paralleelselt siirduvate teede poolest, mis kergendasid kaitses asuvate vägedega manööverdamist.

Kaitse taktikalises sügavuses oli rindeüksustele olemas teise positsioonina Õhne jõgi. Ette oli valmistatud ainult kaitse eesliin ja tugevdatud oli tõenäolisemad rünnakusuunad.

Kaitseliin "Valga" keskosa kirdesektoris (Tsirguliinast lääne ja loode pool) oli samuti tõkkeks Väike-Emajõgi. Selles sektoris oli kaks kaitseks nõrgemalt ettevalmistatud suunda: Uniküla-Piiri-Valga ja Tsirguliina-Valga. Kaitse sügavus ulatus siin 5-7 kilomeetrini ja ette oli valmistatud ainult esimese positsiooni eesliinid.

Kogu kesklõigu sektor (Kaagjärve mõis ja Gauja jõe äärne) asus lahtisel künklikul maastikul, kus puudusid looduslikud tõkked. Valka viivad maanteed (Karula-Valga ja Hargla-Valga) olid samuti kaitse seisukohalt väga nõrk koht. Antud sektoris oli seepärast ettevalmistatud kaks positsiooni Raavitse juurest kuni Lipsini (9 kilomeetrit kagu poole Valgat).

Kaitseehitised olid selles lõigus ka Valga serval ja piki Valga-Bieri (6 kilomeetrit lõuna pool Valgat) maanteed. Valga oli sakslastele tähtis kommunikatsioonide sõlm-, kaitse- ja toetuspunkt.

"Valga" kaitseliin koosnes kahest kaitsevööndist kohati sügavusega 10-12 kilomeetrit. Esimene vöönd oli välja ehitatud Väikese-Emajõe-Gauja jõe joonel, teine kulges piki Õhne ja Pedeli jõge ning hõlmas vastupanupunktideks muudetud Tõrva ja Valga linna. Peakaitseliin koosnes kahest kaevikute liinist, tähtsamates kaitse suundades aga kolmest kuni neljast liinist hästi arendatud ühenduskäikude süsteemiga. Kaitse eesliin oli kaetud okastraattõkete ja miiniväljadega, ka kaitse sügavuses oli mitmesuguseid tõkkeid. Kõik sillad Väikesel Emajõel ja Gauja jõel olid purustatud, kaitse sügavuses ette valmistatud õhkimiseks" (Kalvo 1972:136-137).

Ülaltoodud kaitseliini kirjeldus on üks põhjalikumaid, mida kirjanduses leidub.

3.3.2. Lahingute käik

Olukorrast parema ja selgema ülevaate saamiseks on vaadeldud lahingutegevust päevade lõikes, samuti on üldjuhul jäetud nimetamata korpustest väiksemate üksuste numbrid. Sündmusi on vaadeldud kuni lahingutegevuse kandumiseni Eesti territooriumilt välja.

Augusti lõpus venelaste poolt hõivatud sillapead Väike-Emajõe läänekaldal ei olnud kuigi suured ja seetõttu ei saanud need olla pealetungi lähtealaks peajõududele. Punaarmee peajõud pidid hakkama alles vesitõket ületama.

14. septembril kell 9 algas suurtükiväe ja lennuväe ettevalmistav tulelöök, mis kestis üle tunni. Seejärel asusid 67. armee ja 1. löögiarmee forsseerima jõge kogu rinde ulatuses (vt. Lisa 6).

Kahe armee liitekohta olid koondatud armeede põhijõud, kelle lähim pealetungisuund oli Tõrva. Tulega toetas neid suurtükivägi, ründelennuvägi ja tankid. Esimeses ešelonis ründas 12 diviisi.

3. Balti rinde paremal tiival asuv 67. armee korpuste asetus:

- paremal 122. laskurkorpus,
- keskel 112. laskurkorpus
- vasakul 111. laskurkorpus.

Paremal tiiva väed liikusid ööpäeva jooksul edasi kuni 5 kilomeetrit, tõrjudes vasturünnakuid. Läbimurde kesklõigus suudeti hõivata saksa kaitseliini esimesed kaks positsiooni. Armee tervikuna oma päevaülesannet täita ei suutnud.

Rinde keskel asuva 1. löögiarmee korpuste positsioonid:

- paremal tiival 14. kaardiväelaskurkorpus,
- keskel 12. kaardiväelaskurkorpus
- vasakul tiival 119. laskurkorpus.

Selle löögiarmee edu oli veelgi väiksem. Armee esimese ešloni viis diviisi ületasid küll jõe, kuid ei suutnud vallutada isegi sakslaste esimesi positsioone.

Rinde vasakul tiival tungis eraldi lõigul peale 54. armee.

Selle armee paremal tiival asuva 7. laskurkorpuse tõkkeüksused rünnakut ei arendanud ning asusid esialgsel positsioonidel. (Kalvo 1972:142).

Punaarmee korpuste rünnaküksused olid rivistatus kahes ešelonis. Korpuse reservis, teises ešelonis, asus tavaliselt ühe diviisi suurune üksus. Samuti moodustati eraldi diviisidest rindejuhataja reserv.

Ründelõigu pikkuseks oli kahel armeel (67. ja 1.) 20 kilomeetrit ja kuna suurtükitali oli ühtlaselt jaotatud kogu ründelõigule, siis ei saavutatud küllaldast tuletihedust. Venelased tunnistavad, et suurt kasu ettevalmistav suurtükitalulelöök ei andnud. Sakslaste tõkketuli oli tugev ja seetõttu ei suutnud venelased hõivatud platsdarmide rajoonis üle jõe luua piisava arvu ülepääse (Боровинских 1987:86). Ettenähtud üheksast sillast tehti õigeks ajaks valmis ainult kaks 16 tonnise kandejõuga pontoonsilda. Viis tundi pärast rünnaku algust oli üle jõe

toimetatud ainult üks ründesuurtükide polk (Kalvo 1972:140). Kuna venelastel rasketehnika ja suurtükiväe toomine jõe läänekaldale oli raskendatud, siis aeglustus ka jalaväe edasiliikumine. 256-est vahetult jalaväge toetavast tankist ja ründesuurtükist suudeti üle viia ainult 71 masinat (Kalvo 1972:140).

Väike-Emajõel kaitses olnud saksa 28. armeekorpus lahinguid sellel perioodil iseloomustatakse järgmiselt:

“14. septembril puhkesid lõuna pool Võrtsjärve Valga ruumis kõige ägedamad võitlused, mida 28. armeekorpus sel kuul läbi tegi. Korpus pidi suures ülekaalus oleva vaenlase vastu rinnet hoidma, et 2. armeekorpus saaks taanduda Lätimaale. 13 vaenlase diviisi tormasid kujutlematu jõuga Valga suunas. Meie väed pidid end tihedais metsades siilisarnaselt kokku tõmbama ja igas suunas läbimurdva vastase vastu tõkke looma. Laiaulatuslikes metsalahingutes kandsid Saksa üksused väga suuri kaotusi. Kõikjal muutus kogunud ohvitseride väljalangemine märgatavaks. Väed ei saanud päeval ega öösel rahu. Päeval olid grenaderid, sapöörid, side- ja varustusmehed võitluses, öösel marssisid nad kindlustuspositsioonide tagalas, ehtasid telefoniliine, sõitsid veoautol või soomusmasinal läbi muda ja räsitud metsa; arstid olid 24 tundi jalul”(Kalvo1972 :168).

15. septembri hommikuks suudeti ehitada sillad rasketehnika üleveoks (*Ibid*, 140).

Sakslased kasutasid vasturünnakuteks kompaniisuurusi üksusi. 15. septembril laiendasid pealetungivad vene armeed jõe läänekalda platsdarmi kuni 22 kilomeetrini piki rinnet.

67. armee teostas sellel päeval kaks pealetungi, kuid erilist edu ei suudetud saavutada. Rohkem oldi hädas saksa vägede vasturünnakute tõrjumisega. (*Ibid*, 142).

1. löögiarmee jätkas lahinguid sakslaste esimesel kaitsepositsioonil, kuid edu ei saavutatud, tõrjuti sakslaste vasturünnakuid ja peeti luurelahinguid.

Sellel päeval hävitasid 3. Balti rinde väed mittetäielikel andmetel kuni 2100 saksa sõdurit ja ohvitseri, võeti 139 vangi ning purustati 46 kahurit, 3 tanki, 5 soomukit ja muud tehnikat (*Ibid*, 143).

Kahel esimesel päeval olid 3. Balti rinde üksused suutnud küll jõe ületada aga edu ei saavutatud.

3. Balti rinde juhtkond hindas kujunenud olukorda ja järeldas, et saksa üksuste tugevad vasturünnakud tulenevad reservüksuste kaasamisest lahingutegevusse. Võeti vastu otsus oma vägede tegevuse forsseerimiseks (Tamm 1977:302).

16. septembri keskpäeval, pärast tunniajalist tulelööki, asusid rünnakule rinde kõigi laskurkorpuste teised ešelonid ja päeva lõpuks suudeti vallutada sakslaste teine kaitseliin.

67. armee väeosad suutsid ületada Õhne jõe ja lõid saksa üksused välja Rulli alevikust ning ületasid Tõrva-Valga maantee. Ägedamad lahingud käisid Rulli, Keskküla, Lusti ja Kolga piirkonnas, kus sakslane teostas vasturünnakuid kahe pataljoni suuruste jõududega, mida toetasid ründesuurtükid. Osa vene vägesid suudeti sakslaste poolt lüüa tagasi Õhne jõe idakaldale. Aktiivselt tegutses sellel päeval ka saksa lennuvägi. (Kalvo 1972:146).

1. löögiarmee grupeeris oma väed 16. septembriks ümber. Paremale tiivale, kahe armee liitekohta, toodi juurde kaks reservis asunud laskurdiviisi (*Ibid*, 144).

Hommikul sooritatud pealetung edu ei toonud. Päeval alanud teine pealetung oli 14. laskurkorpusele mõnevõrra edukam. 12. laskurkorpusest liikus edasi ainult üks diviis, kolm diviisi jätkasid võitlust esialgsel positsioonidel.

Lätis asuvad 54. armee põhiväed suutsid lüüa kiilu saksa kaitsesse, mistõttu saksa 18. armee juhatus ei saanud koondada täiendavaid reserve Valga ja Tõrva suunale 1. ja 67 armee üksuste vastu.

Saksa lennuvägi sooritas 16. septembril 120 väljalendu, kaotati 12 lennukit. Sakslaste kaotused olid 1150 sõdurit ja ohvitseri ning üle 150 ühiku erinevat tehnikat (Kalvo 1972:145).

Neljandaks pealetungipäevaks jõudsid 3. Balti rinde väed sakslaste kaitsepositsioonini Õhne jõe läänekaldal ja asuti Valgast põhjapoole jäävatesse metsamassiividesse.

Kolme päevaga suutsid rinde peagrupeeringu väed edasi liikuda ainult 7-11 kilomeetrit 25 kilomeetrisel läbimurdelõigul.

17. septembril ületasid 67. armee väeosad mitmest kohast Õhne jõe ja jõudsid diviisi suuruste jõududega Tõrva lähistele. Venelased grupeerisid väed ümber, mitmed eesliinil raskeid kaotusi kandnud diviisid vahetati välja (Kalvo 1972:146).

1. löögiarmee koondas peamise jõu Valga haaramiseks põhjast. Armee liikus päevas edasi edela suunas kuni kaheksa kilomeetrit. 14. kaardiväe laskurkorpuse diviisi eelväed jõudsid Läti piiridele. Samas 119. laskurkorpuse diviisid edu ei saavutanud, peeti luurelahinguid endistel positsioonidel.

54. armee 7. laskurkorpuse tõkkeüksused asusid oma endistel positsioonidel.

Venelaste andmetel hävitati sellel päeval 1400 saksa sõdurit ja ohvitseri, 10 lennukit ja üle 90 ühiku erinevat tehnikat (*Ibid*, 148).

17. septembril alustas Leningradi rinne Tallinna pealetungioperatsiooni: 2. löögiarmee tungis edasi Tartu alt põhja suunas ja 8. armee liikus Tallinna peale Narva suunalt (Бьгчевский

1970:155). Punaarmee väejuhatuse lahingulaan oli koostatud eeldusel, et operatiivgrupp "Narva" üksused taganevad lääne (3. SS- tankikorpus) ja põhja (2. armeekorpus) suunas.

18. septembril alustasid 67. armee ja 1. löögiarmee rünnakuid Valga ja Tõrva hõivamiseks. 67. armee hommikune pealetung takerdus ja uus pealetungikatse võeti ette keskpäeval. Suudeti laiendada platsdarme Õhne jõe läänekaldal, põhja pool Tõrvat, ja liiguti edasi 1-4,5 kilomeetrit. Lõuna pool Tõrvat oli läbimurdelõik Õhne jõel kuni 6 kilomeetri laiune, kuid edasi suudeti liikuda ainult 0,5-3,5 kilomeetrit. Päeva jooksul peeti lahinguid Tõrvast põhja ja ida pool asuvate maastikupunktide pärast. Ägedad lahingud toimusid veel ida pool Õhne jõge. 1. löögiarmee väeosad alustasid hommikul kell 7 pealetungi ja jõudsid Valgast 10 kilomeetri kaugusele. Hõivati Valga-Rujiena kitsarööpmeline raudteelõik.

14. kaardiväelaskurkorpus tungis lahingutega edasi Valgas loode pool, forsseeris Pedele jõe ja jõudis välja Läti piirile. 12. kaardiväelaskurkorpuse üksused tungisid põhjast Valga suunas mööda Tõrva-Valga maanteed.

119. laskurkorpus üksused, kes olid pealetungi algusest kõik neli päeva püsinud oma esialgsetel positsioonidel, alustasid nüüd ida suunast pealetungi ja jõudsid Valga raudteejaamast 2 kilomeetri kaugusele.

Tõrva ja Valga olid nüüd haaratud lõunast ja põhjast ning seetõttu olid saksa väed sunnitud 19. septembri öösel linnadest taanduma.

19. septembril hõivas 1. löögiarmee Valga kolme diviisi suuruste jõududega põhjast, idast ja kagust. Lisaks toetasid diviise tulejõuga üks tanki ja kaks liikursuurtükkide polku ning erinevad brigaadisuurused kaartuleüksused (Kalvo 1972:152).

67. armee üksused hõivasid Tõrva.

19. septembri seisuga jõudsid 54. ja 1. löögiarmee Eesti territooriumilt välja. Eesti lõunapiirkondades sõdisid veel rinde paremal tiival asuvad 67. armee väeosad, kes jätkasid lahinguid lääne ja põhja pool Tõrvat.

Päevaga laiendasid armee väeosad oma platsdarmi Õhne jõe vasakul kaldal 20 kilomeetrini ja tungiti edasi 3-6 kilomeetrit.

20. septembril algas rindejoonel saksa vägede parema tiiva üksuste taandumine ning vene üksused alustasid nende jälitamist. Vene 67. armee vasak tiib liikus edasi 5-7 kilomeetrit, jõudes välja Läti territooriumile. Rindelõigu keskel ja paremal tiival, vaatamata mitmetele rünnakukatsetele, edu ei saavutatud.

21. septembriks grupeeriti 67. armee väekoondised ümber.

- Armee parempoolsel tiival tungis peale 112. laskurkorpus,
- keskel 111. laskurkorpus,
- vasakul tiival 122. laskurkorpus, kelle ülesandeks jäi pealetungi jätkata Läti territooriumil.

Kahel järgneval päeval erilist edu venelased ei saavutanud. Liiguti edasi mõned kilomeetrid rinde vasaku tiivaga ja keskosaga. Üle Öhne jõe suutis tungida ka armee paremal tiival asuv 112. laskurkorpus.

24. septembriks jõudis 67. armee tervenisti Läti territooriumile. Rindejoon oli liikunud Eestist välja ja lahingud jätkusid juba Läti territooriumil.

3.3.3. Plaan “Aster” elluviimine

Kuidas toimus operatiivgrupi “Narva” lahkumine Eestist ajal kui Väike-Emajõe joonel kaitses asuvad saksa üksused püüdsid operatiivgrupi taandumisteid lahti hoida?

Tõuke plaan ”Aster” elluviimiseks andis kõigi kolme Balti rinde pealetung 14. septembril. Armeegrupi “Nord” ülem kindral Schörner kandis ette armeegrupi olukorrast saksa kindralstaabi ülemale kindral Guderianile ja palus luba plaani “Aster” käivitamiseks.

16. septembril, peale Hitleri peakorteris toimunud nõupidamist, saadi luba plaani elluviimiseks. Taandumine pidi algama pärast kolmepäevast ettevalmistusaega ehk 19. septembril. (Kalvo 1972:163).

Kuna venelaste Leningradi rinde 2. löögiarmee alustas 17. septembril Emajõe joonelt pealetungi, siis algas sakslaste taganemine 18. septembril. Plaani õnnestumine olenes sellest, kuidas sakslaste 16. ja 18. armee suudab kinni pidada pealetungivaid vene vägesid ja lahti hoida taandumistee Riia lahe idakaldal. Eestist lahkusid saksa väed kiirendatud korras ja teisiti, kui nähti ette plaanis ”Aster”. Sakslased alustasid oma rasketehnika (raskesuurtükivägi, tankid, lennuvägi) äraviimist Narva ruumist juba 13. septembril (Kalvo 1972:163).

Sakslastel oli kasutada jalaväe veoks lisaks raudteele ja enda sõjaväe transpordivahenditele ka tsiviilisikutelt ja asutustelt rekvireeritud hobuveokid ja veoautod. Nii jõudsid 11. jalaväediviisi üksused veoautodel niisama kiiresti päralt, kui 3. SS-tankikorpuse motoriseeritud väeosad. Pärnust edasi evakueeriti üksused autodega ja osalt laevadel Läti territooriumile. (vt. Lisa 7).

Operatiivgruppi “Narva” 2. armeekorpus viidi kiirendatud korras kaitsele Balti rannete vägede vastu Võrtsjärvest kuni Riiani (*Ibid*, 163). Sakslaste Läänemerel tegutsev laevastik transportis 17.-25. septembrini Eesti sadamatest Kura- ja Saksamaale kümneid tuhandeid sõdureid ja tsiviilisikuid (*Ibid*, 164).

Sakslaste taandumise katteks jäeti põhiliselt eestlastest koosnevad väeosad. Eestlased kuulusid 300. eriotstarbelisse jalaväediviisi koondatud 2., 3., 4. ja 6. piirikaitserügementi ja 20. SS jalaväediviisi, mis paiknesid positsioonidel Peipsi ja Narva vahelisel alal. Enamus neist sattus venelaste piiramisrõngasse (*Ibid*, 164).

Sakslaste peajõudude taandumise õnnestumisele aitas kaasa ka venelaste 8. armee luure vähene aktiivsus, mille tõttu ei suudetud õigeaegselt avastada saksa vägede taandumise algust Narva rindelt. 3. SS-tankikorpuse vägede lahkumist Narva rindelt märgati kuuetunnise hilinemisega, mis võimaldas sakslaste peajõududel eemalduda vene vägedest 30-40 kilomeetri kaugusele. Taganevate saksa vägede suure mobiilsuse tõttu ei suutnud venelased kuni Pärnuni nende taganemist segada (Батчурин 1967:152).

3. Balti rinde läbimurdeohu tõttu lõuna pool Võrtsjärve pidi sakslaste 2. armeekorpus võimalikult kiirelt liikuma läbi Viljandi lõunasse. Ebaõnnestumise korral tuli liikuda Lääne-Eesti sadamatesse ja sealt kaudu Lääne-Eesti saartele (Kalvo 1972:166).

2. armeekorpus vasaku tiiva üksused tõmbusid läände ja hiljem lõuna suunas. Kuna venelased olid arvanud, et 2. armeekorpus taganeb Tallinna suunas siis tuli see manööver venelastele üllatusena (Newton 1995:160). 21. septembriks jõudsid operatiivgrupp “Narva” peajõud Lääne-Eesti positsioonidele.

22. septembri õhtuks jõuti Läti territooriumile ära viia 3. SS-tankikorpuse väekoondised.

2. armeekorpus jätkas taandumist lääne ja edela suunas. Viimasena hakkasid taanduma 18. armee vasaku tiiva väeosad, rebides end lahti neile järgnevatest 3. Balti rinde 67. armee üksustest. Saksa üksuste taandumine oli kiire. Kuigi ka venelased kasutasid jälitamisel veoautosid, ei suudetud saksa üksustega kontakti saavutada (Бешанов 2003: 615).

Septembri lõpuks oli lahingutegevus jõudnud Läti territooriumile, kus 3. Balti rinde väed jätkasid pealetungi Riia hõivamiseks (vt. Lisa 5). Eesti mandriosa oli hõivatud Leningradi rinde vägede poolt.

3.3.4. Lahingutegevuse kokkuvõte

Eeltoodust selgub, et 3. Balti rinde väed ei saavutanud Väike-Emajõel kolmel esimesel päeval erilist edu. Saksa kaitseliini ei purustatud, vaid “näriti” sellest aeglaselt läbi, liikudes päevas edasi maksimaalselt 2-3 kilomeetrit. Vene allikad on kirjeldanud antud lahingutes oma vägede

ebaedu sageli väga lühidalt ja kuivalt: edu ei saavutatud; jätkati võitlust esialgsetel positsioonidel; tõrjuti edukalt vasturünnakuid jne.

Vene allikad toovad ebaedu põhjusteks:

1. Rünnakute halba ettevalmistamist.
2. Ei suudetud kontsentreerida piisavalt tulejõudu läbimurdelõikudele sakslaste tehnika ja elavjõu hävitamiseks.
3. Suurtükivägi oli jaotatud allüksuste vahel ühtlaselt kogu rindelõigul, mis ründaja seisukohast oli viga.
4. Ei suudetud üle jõe ehitada piisavalt ülepääse tehnikale ja seetõttu viibis liikursuurtükide ning tankide tuletoetus jalaväele.
5. Ülepääsude ehitamist takistas sakslaste intensiivne tõkketuli.
6. Metsase ja soise maastiku tõttu oli tankide kasutamine esimestel päevadel võimatu või raskendatud.
7. Tanke kasutati väikeste gruppidena jalaväeüksuste toetuseks, mis tekitas probleeme tankide varustamisel laskemoona ja kütusega.
8. Kaitses asuvatele sakslastele soodne maastik lahingutegevuseks ja vägedega manööverdamiseks.
9. Üheski rindelõigus ei suudetud saavutada otsustavat läbimurdekohta, mida pärast teise ešeloni jõududega laiendada.
10. Probleeme oli luure teostamisega rinde tasemel.
11. Ei kooskõlastatud tegevust väekoondiste ja erinevate väeliikide vahel (Морозов 1964:9).

Kindlasti mõjutasid ülaltoodud põhjused mingil määral lahingutegevuse käiku. Allikaid analüüsid on autorile jäänud mulje, et need põhjused on enamasti liialdatud. Rinde juhtkond ei hiilunud ka oma juhtimisoskusega. Lööke teostati tuimalt ühte ja samasse rindelõiku, kuigi oli näha, et edu seal ei saavutata. Juhtkonna mõtteviis oli, et küll need sakslased ise Baltikumist taganema hakkavad (Бешанов 2003: 615).

Ka naabruses asuvatel rinnetel polnud olukord parem. Septembri keskel Leningradi rinde juhatajale saadetud kirjas käsib Punaarmee Kindralstaap lõpetada enda tegevusetuse õigustamise ja alustada vägede rünnakuks ettevalmistamisega (Василевский 2002:434).

Vene poole kaotuste arvu septembris Väike-Emajõe lahingutes võib ainult oletada. Oma kaotusi esitatakse kaudselt. Vene sõjaajaloolaste poolt on antud hinnang, et 3. Balti rinde ühe

päeva kaotused lahingutes Väike- Emajõel olid viisteist korda suuremad kui Leningradi rindel Tallinna pealetungioperatsiooni päevil kokku. (Kalvo 1972:216).

Vene allikate hinnangul kaotasid sakslased viie päeva jooksul Väike-Emajõel langenute ja haavatutena 10510 sõdurit ja ohvitseri, vangistati 575 meest; purustati ja saadi sõjasaagiks hulgaliselt tehnikat ja lahingmoona (Tamm 1977:307). Saksa poole kaotustest annab veel ülevaate kindral Schörneri ettekanne kõrgemale juhtkonnale, kus ta räägib, et diviiside isikkoosseis on kahanenud peaaegu poole võrra (Бешанов 2003: 617).

Nõukogude perioodi allikates räägitakse hulgalisest purustatud saksa lahingtehnikast, milles võib kahelda. Sakslastel oli Väike-Emajõel kaitses vähe tehnikat. Pealegi tunti suurt puudust kütusest.

Tehnika vähesusest annab tunnistust 3. Balti rinde Poliitvalitsuse ülema kindralmajor Lobatšovi ettekanne, kus ta mainib ära, et sakslastel oli kaitses kasutada ainult üksikuid tanke ja liikursuurtükke (Matsulevitš 1975:432).

Sakslased suutsid augustis-septembris Väike-Emajõel saavutada oma eesmärgi. Operatiivgrupp "Narva" peajõud taandusid edukalt Läti territooriumile ja asusid kaitsesele Riia juures ja hiljem Kuramaal.

Punaarmee 3. Balti rinde pealetung oma eesmärgi – saksa üksuste taandumistee läbilõikamist – ei saavutanud. Punaarmee eesmärgi saavutamisel oleks armeegrupp "Nord" kaotanud suure hulga vägesid ja edaspidi mõjutanud Läti territooriumil toimunud lahingute käike.

KOKKUVÕTE

1944. aasta oli II maailmasõja käigus murranguline. Punaarmeele oli see suurte pealetungide ja suurte inimkaotuste periood. Saksa armee taganes kõigil rinnetel ja püüdis igati vastu panna ülekaalukatele vene vägedele. 1944. a. suveks jõudis lahingutegevus uuesti Eesti piirideni. Suvisesse perioodi mahuvad Punaarmee poolt Balti riikide hõivamiseks läbi viidud suured pealetungioperatsioonid. Eesti hõivamine Punaarmee poolt toimus Tartu, Tallinna ja osaliselt Riia pealetungioperatsioonide käigus. Verised lahingud Eestis toimusid nii Narva all kui Emajõe joonel. Vaid vähesed teavad, et intensiivsed lahingud toimusid ka Võrtsjärvest lõunasse jääval Väike-Emajõe joonel. Käesoleva tööga antakse ülevaade vähe kajastamist leidnud lahingutest Väike-Emajõe piirkonnas.

Punaarmee asus Eestit hõivama 1944. a. suvel Leningradi ja 3. Balti rinde vägedega. Neile seisid vastu saksa armeegrupp "Nord" koosseisus olnud 18. armee ja operatiivgrupp "Narva" üksused. Punaarmee Tartu pealetungioperatsiooni käigus liikus rindejoon Väike-Emajõe kallastele, kus augusti lõpus ja septembri alguses toimusid põhiliselt positsioonilahingud.

14. septembril algas Punaarmee Riia pealetungioperatsioon, mille käigus 3. Balti rinde väed pidid läbi murdma "Valga" kaitseliinist ja ära lõikama operatiivgrupp "Narva" taganemistee Läti territooriumile. Seega oli Väike-Emajõe lahingute tulemus oluline mõlemale sõdivale poolele. Kui Punaarmee oleks oma eesmärgi saavutanud, siis oleks sakslaste Eestis paiknenud üksused ära lõigatud oma peajõududest. Suure hulga vägede kaotus oleks oluliselt nõrgendanud armeegrupp "Nord" lahinguvõimet ja kiirendanud rinde kokkuvarisemist Läti territooriumil. Lõppkokkuvõttes oleks see tähendanud lahingute jätkumist ning suuremate purustuste ja kahju tekitamist Eesti territooriumil. Venelased on tunnistanud, et sakslastel õnnestus oma väed Eestist välja tänu kiirele taandumisele ning Nõukogude väejuhatuse poolt tehtud vaeleostustele. Arvestati sakslaste taganemisega lääne (3. SS-tankikorpus) ja põhja suunas (2. armeekorpus).

Lahingute kirjeldamist mõjutas oluliselt piirkonna kaitserajatiste ja lahinguskeemide puudumine. Praktiliselt puudub materjal, mis kajastaks saksa üksuste tegevust kaitses või kirjeldaks lahinguid saksa poolelt vaadatuna. Leidub vaid üksikuid üldolukorra kirjeldusi.

Lahingutest ülevaate koostamisel oli aluseks vaid mõned nõukogude autorite käsitlused. Lahingutegevuse käik neis on esitatud väga keeruliselt ja segaselt. Ilma nendeta on orienteerumine lahingutegevuse käigus praktiliselt võimatu.

3. Balti rinde armeede ebaedu on kajastatud väga napilt või seda hoopiski varjatud. Olemasolevad allikad võimaldavad anda ülevaadet Punaarmee poolt korpuse tasemest alates. Väiksemate üksuste tegevuse jälgimine on juba raskendatud, kuna puuduvad lahinguskeemid.

Saksa vägede kohta saab anda ainult väga üldist pilti. Konkreetsetes rindelõigus üksuste tegevust ja paiknemist kajastav materjal puudub.

Seetõttu tuli autoril edastada lahingutegevust Väike- Emajõel väga vähestele ja ühepoolsetele allikatele tuginedes. Kuna me ei saa kõrvutada sõdivate üksuste tegevust lahinguväljal, siis jääb septembris toimunud lahingute üksikasjalik kajastamine puudulikuks.

Ülevaate koostamisel allikmaterjale võrreldes ja analüüsides ilmnes mitmeid erinevusi, mis puudutab vägede arvukust ja lahingutehnika olemasolu. Erinevalt on tõlgendatud lahingutegevuse tulemusi. Nõukogude allikates on jäänud lahingutegevuse kajastamisel puudulikuks vene poole üksuste kaotuste suurus. Lahingutes kaotatud meeste ja tehnika arvu võib ainult oletada. Seda, et Väike-Emajõel toimunud lahingud olid Punaarmeele ühed kaotusterohkemad, tunnistavad isegi nõukogude sõjaajaloolased. Võib oletada, et just seetõttu on nõukogude perioodil neid lahinguid nii pinnapealselt ja segaselt käsitletud.

Antud uurimustöö koostamisel kasutatud kirjandus sisaldab kindlasti palju mõjutusi tollest perioodist, millal need raamatud avaldati.

Käesolev uurimustöö on alles esimene samm Väike-Emajõe piirkonnas toimunud sündmuste neutraalsel kajastamisel. Põhjalikumaks käsitluseks on vaja juurdepääsu 3. Balti rinde ja saksa 18. armee tegevust kajastavatele arhiivimaterjalidele.

РЕЗЮМЕ

Досих пор мало кто знает, что в конце лета 1944 года происходили кровавые бои в районе реки Вяйке-Эмайыги. Советские историки признают, что за один день боевых действий на берегах реки Вяйке-Эмайыги Красная Армия несла такие-же тяжелые потери, как при операциях по захватыванию всей материковой части Эстонии. Эти бои можно сравнивать по своей интенсивности с боями под горами Синимяги. Данная тема интересна с точки зрения военной истории тем что события августа-сентября 1944 года в данном районе рассматривались не достаточно и довольно таки однобоко. Так-же по окончанию советского периода ничего нового об этих событиях не писалось.

Боевые действия на реке Вяйке-Эмайыги важны не только в масштабах Эстонии, они повлияли на боевые действия и за пределами Эстонии.

В данной работе автор хочет показать обзор о данных боях, сравнивая и анализируя различные источники. В работе дается обзор о деятельности подразделений 16 армии, 18 армии, оперативной группы «Нарва» в составе группы армии «Норд».

Со стороны Красной Армии рассматриваются наступательные операции

3. Балтийского фронта.

С военной точки зрения автор пытается дать анализ боёв. Сравнение и анализ различных источников показал, что данные события трактуются авторами по-разному. Используя малое количество источников, можно сказать, что подробную картину о данных боях передать невозможно. Правдивыми можно считать фактические данные: даты, номера войсковых частей, имена. В описании боёв, правда зачастую остаётся «между строчками».

Данную работу можно в дальнейшем использовать в более глубоких исследованиях, которые рассматривают бои на реке Вяйке-Эмайыги.

KASUTATUD KIRJANDUS

- Батчурин, А. П.** 1967. *Борба за Советскую Прибалтику в Великой Отечественной Войне, част II*. Рига: Издательство Лиесма.
- Бешанов, В.** 2003. *Десять сталинских ударов*. Минск: Харвест.
- Боровинских, А. З.** 1987. *Валгинская краснознаменная*. Москва: Военное Издательство Министерства Обороны СССР.
- Brossok, H. E.** 1999. *Süda vaekausil*. Tallinn: Olion
- Glantz, D. M.** 2002. *The Battle for Leningrad 1941- 1944*. Lawrence: University Press of Kansas
- Haupt, W.** 1997. *Army Group North, The Wehrmacht in Russia*. Atglen, PA: Schiffer Publishing Ltd.
- Hennoste, M.** 1977. *Eesti Üksused eesti piiride kaitset 1944 II osa*. Austraalia: Adelaide.
- Kalvo, A.** 1972. *Nemad vabastasid Lõuna- Eesti*. Tallinn: Eesti Raamat.
- Калво, А.** 1976. *Изгнание фашистов из Южной Эстоний*. Таллин: Издательство Ээсти Раамат.
- Maasing, R.** 1960. *Eesti riik ja rahvas II Maailmasõjas IX*. Stockholm: EMP.
- Matsulevitš, A.** 1975. *Eesti rahvas Nõukogude Liidu Suures Isamaasõjas. Dokumente ja Materjale*. Tallinn: Eesti Raamat.
- Морозов, В.** 1964. “Освобождение Советской Прибалтики”. *Военно исторический журнал N10*. Москва: Издательство Красная Звезда.
- Mõtsküla, P.** 1969. *Nad läksid rinde paremal tiival*. Tallinn: Eesti raamat.
- Newton, S. H.** 1995. *Retreat from Leningrad*. Atglen, PA: Schiffer Publishing Ltd.
- Тамм, В.** 1977. *Eesti rahvas Nõukogude Liidu Suures isamaasõjas 1941-1945 II köide*. Tallinn: Eesti Raamat.
- Василевский, А. М.** 2002. *Дело всей жизни*. Москва: ОЛМА ПРЕСС.

LISAD

Lisade nimekiri: *

Lisa 1 (Skeem) - **Nõukogude vägede pealetung Leningradi ja Novgorodi juures
14 jaanuar kuni 1.märts1944. aastal** (Батчурин 1967: схема1)

Lisa 2 (Skeem) - **Punaväed lähenevad Tartule.
Olukord kuni 20.augustini 1944.** (Маasing 1960:51)

Lisa 3 (Skeem) - **Sõdivate poolte jõudude asetus Baltikumis
1944.a. septembri alguseks** (Батчурин 1967: схема12)

Lisa 4 (Skeem) - **Positsioonid Pikasillal 1.09.1944.** (Mõtsküla 1969:20)

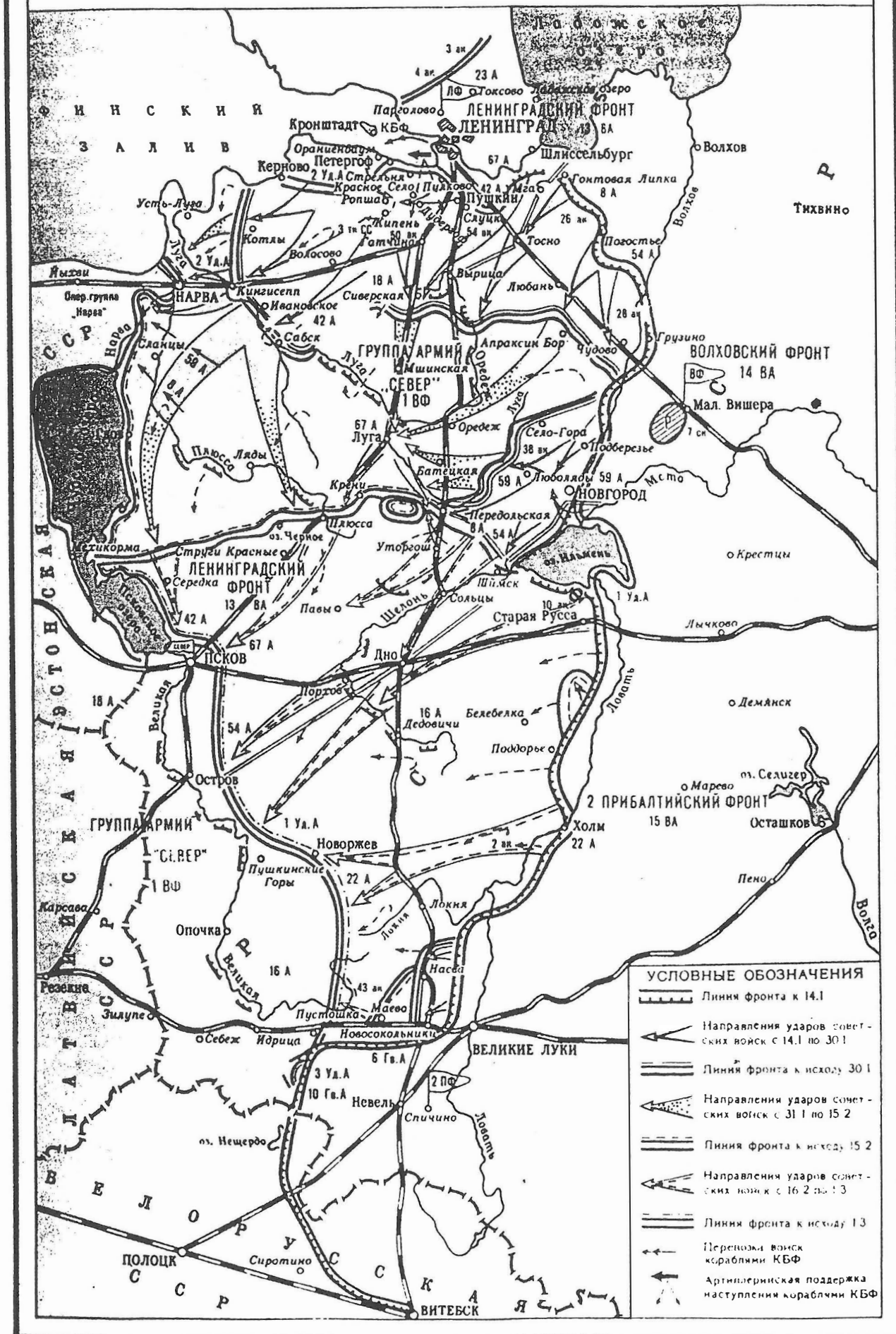
Lisa 5 (Skeem) - **Baltikumi pealetungioperatsioon.
14.september – 22.oktoober 1944.a.** (Батчурин 1967: схема13)

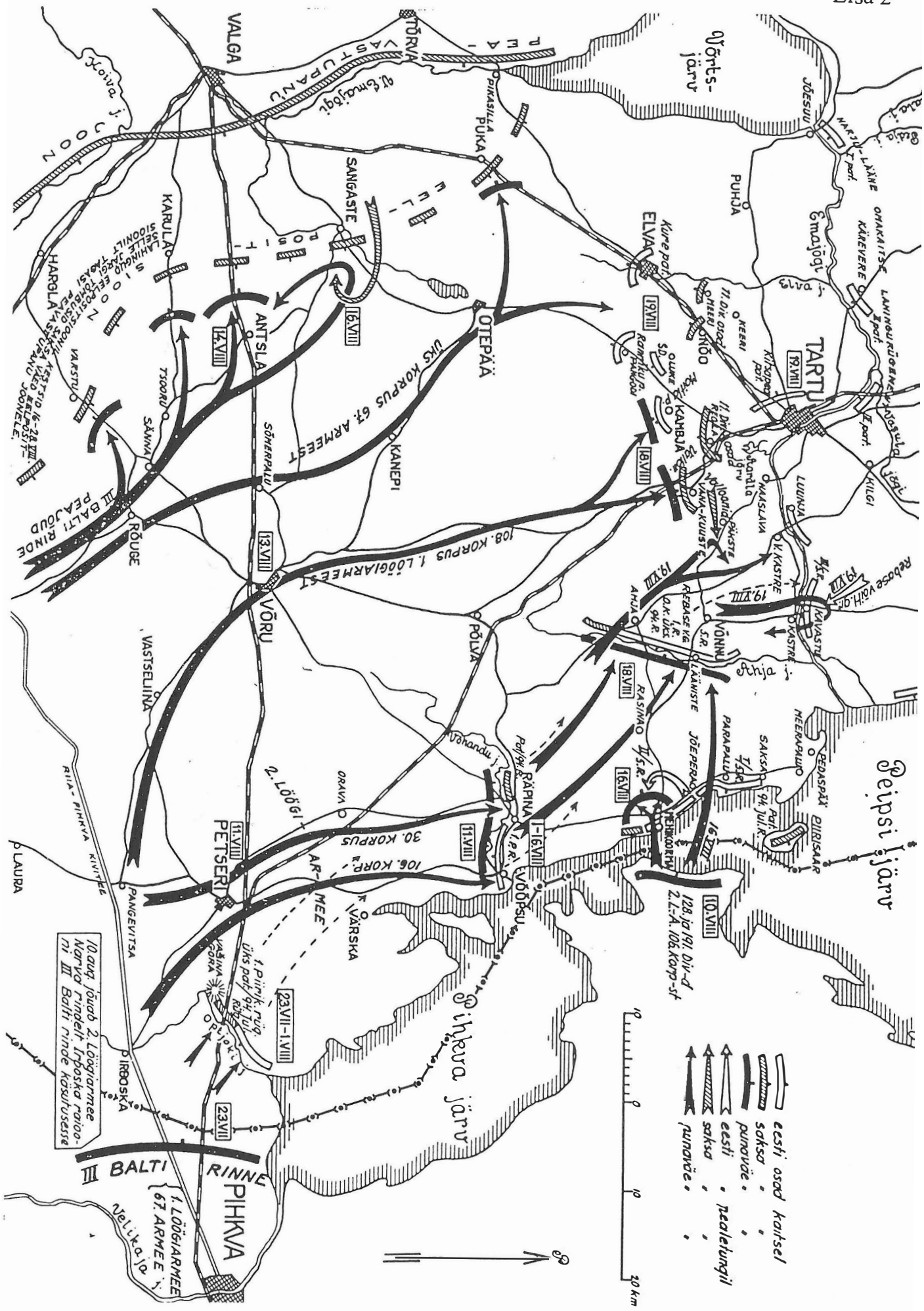
Lisa 6 (Skeem) - **3. Balti rinde 67. armee pealetung Väike- Emajõel** (Mõtsküla 1969:33)

Lisa 7 (Skeem) - **Saksa vägede evakuatsioon Eestist,
september 1944** (Newton 1995:142)

*Autori poolt lisadena kasutatavad lahingutegevust kajastavad skeemid on võetud töö koostamisel kasutatud allikmaterjalidest.

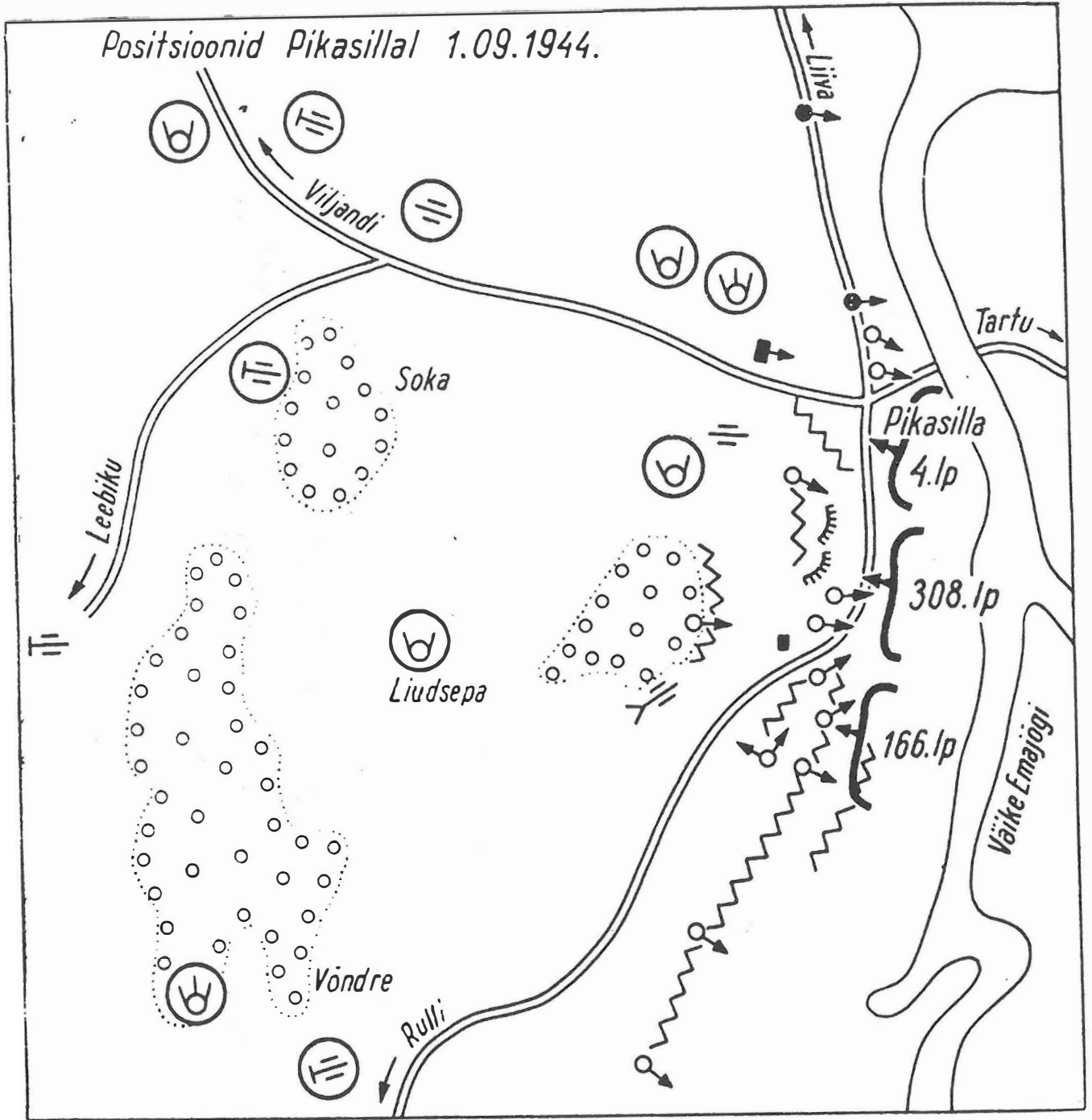
НАСТУПЛЕНИЕ СОВЕТСКИХ ВОЙСК ПОД ЛЕНИНГРАДОМ И НОВГОРОДОМ с 14 января по 1 марта 1944 года






Punaväed lähenevad Tartule. Olukord kuni 20. augustini 1944.

Positsioonid Pikasillal 1.09.1944.



 = meie üksused

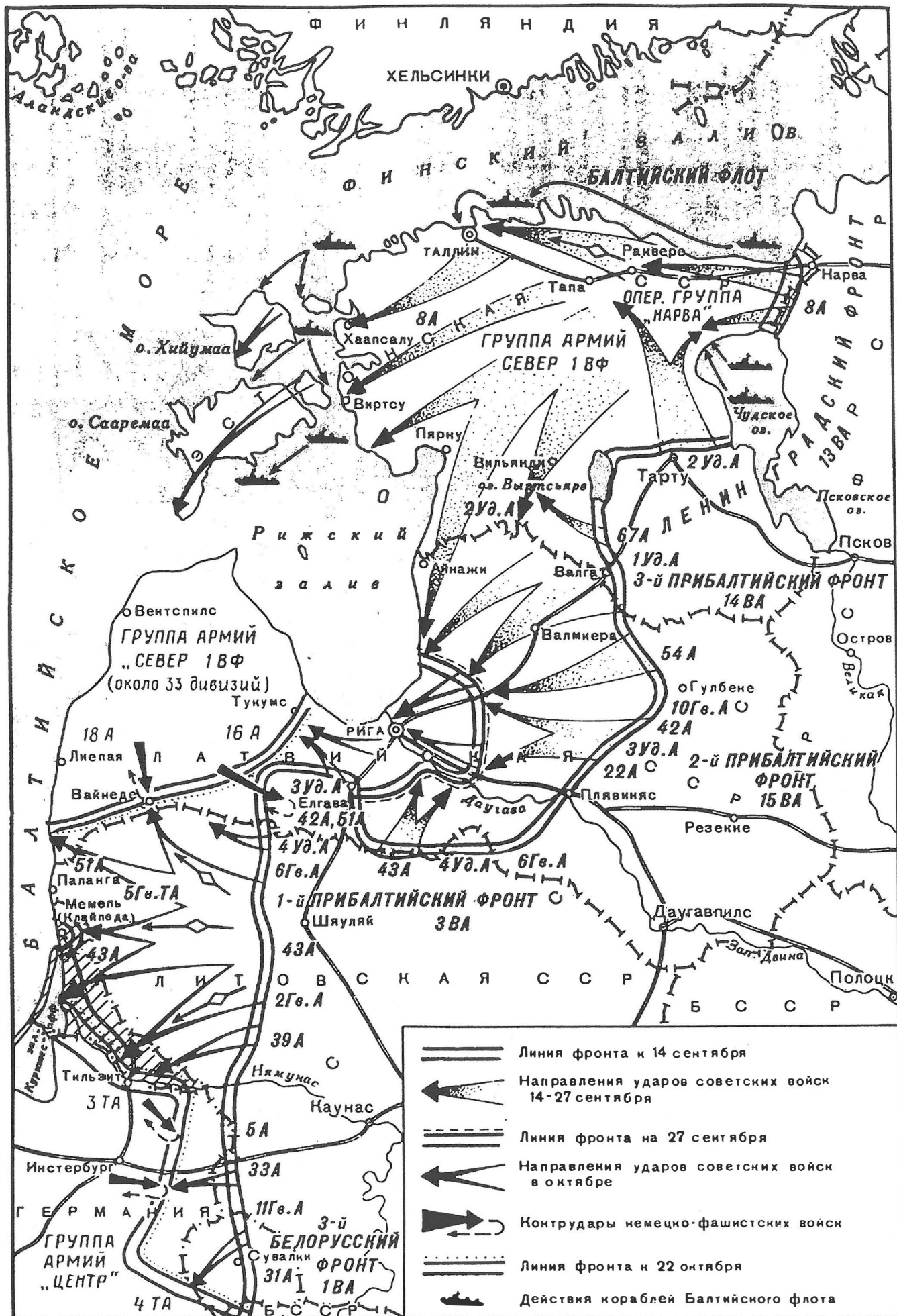
 - dzott suurtükiga

 - punker

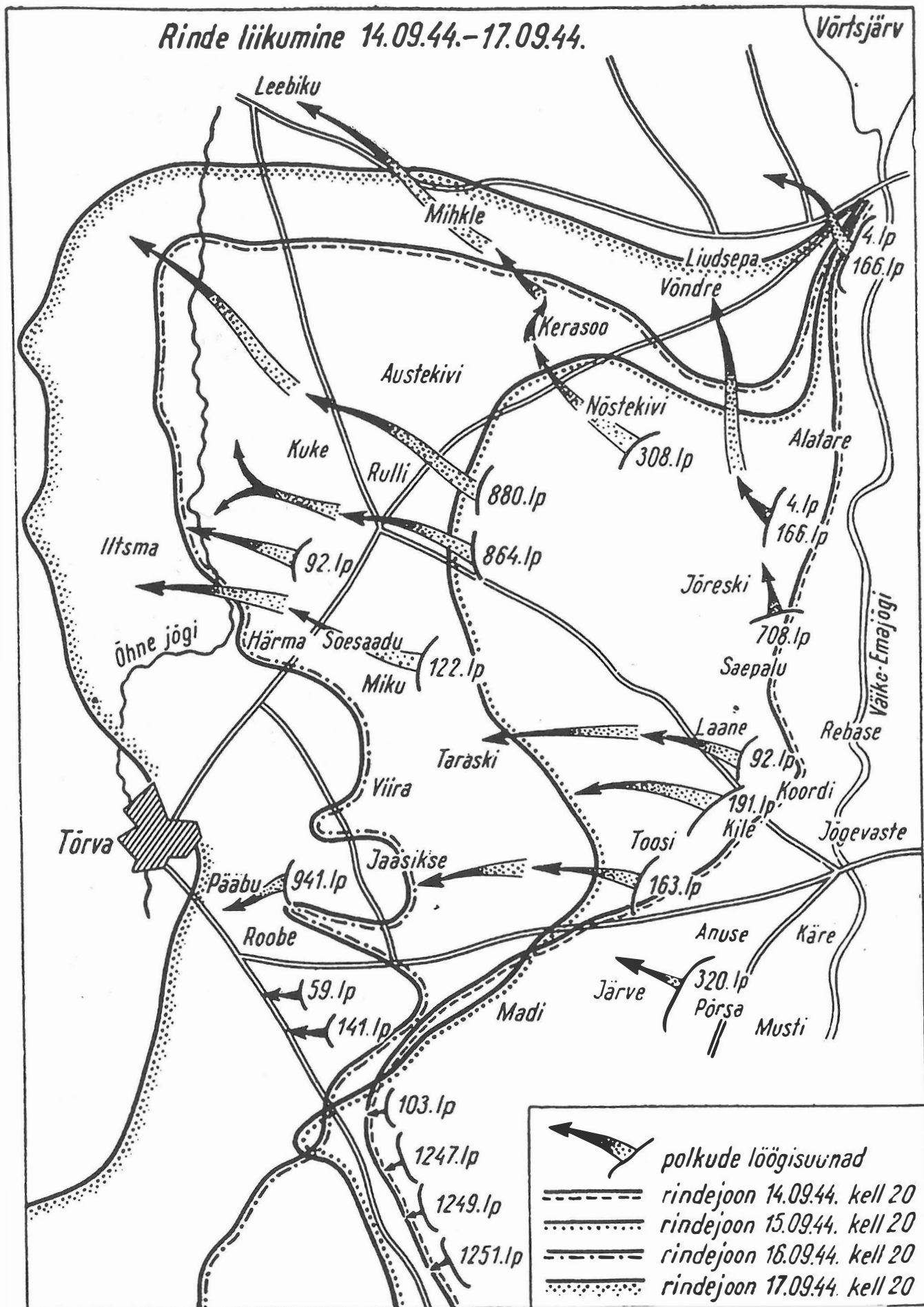
 - dzott kuulipildujaga

 - suurtükipatarei

 - kuulipildujapesa



Прибалтийская наступательная операция. 14 сентября — 22 октября 1944 г.



3 Balti rinde 67. armee pealetung Väike-Emajõel

